

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՅՈՒՆԱՐԱՆ ԳՊՐՈՅՐ

ԵՒ

ՆՐԱ ԶԱՐԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

(Շարունակություններ)

§ 40. Թարգմանության հարցը, փոխել է-
 Պիտոյից գրքի լեզունը-նրանցից ինչպե՞ս յուրա-
 քան լեզունը-նրանցից հարցը լեզունը: — «Ար-
 տաքին գրողը թարգմանությունների յուրաքան
 լեզունը ուսումնասիրություններում յաջողվել է ինձ
 ստանալ լեզունական մի շարք ապացույցներ, որ
 Գիտնական թարգմանությունները, փոխել
 եւ Պիտոյից գրքերը կազմում են յուրաքան թարգ-
 մանությունների հնագույն շերտը:

Արդեն Հայկազան լեզունի նոր բառգրքի
 աշխատակիցները փոխել թարգմանությունները
 շատ ճիշտ բնորոշել են, իբրեւ «հիշենք բու-
 լորովին ըստ կազմումների, այլ սքանչելի Հայկա-
 րան ըստ ճոխությունների բառից, (Հատոր Ա.
 էջ 20): Յայտնի է նաեւ, որ այդ թարգմանու-
 թիւններից օգտուել են ոչ միայն Մամբրեն ու
 Մովսէս Խորենացին, այլ եւ Նիշիլը¹: Ըստ այդմ,
 փոխել թարգմանությունների ժամանակը պէտք է
 ենթադրել ոչ ուշ քան 6րդ դարը:

Պիտոյից գրքի թարգմանությունների նկատ-
 մամբ առ այժմ այսքան է միայն յայտնի, որ այդ
 թարգմանությունները, հաւանաբար, ծանօթ են
 եղել Սերգէոս պատմագիրը եւ Դաւիթ Հարթա-
 ցին²: Թէ փոխել եւ թէ Պիտոյից գրքի թարգ-
 մանություններից օգտուել է, անտարակոյս, նաեւ
 Մովսէս Խորենացին, սակայն այս հանգամանքը
 չի պարզում սրանց թարգմանությունների ժամա-
 նակը, որովհետեւ անորոշ ու վիճելի է նաեւ
 Խորենացու ժամանակը:

Մատենագրական որ եւ է տեղեկություններ
 չունենք եւ Գիտնական թարգմանություն-
 թեան թարգմանությունների մասին:

Վերոյիշեալ բոլոր թարգմանությունների
 ժամանակը, ինչպէս տեսնում ենք, դեռ եւս հաս-

տատուն կերպով որոշուած է: Մատենագրա-
 կան դրական ցուցումների բացակայութեան պատ-
 ճառով, բանասիրութիւնը, բնականաբար, զուրկ
 էր հնարաւորութիւնից լուծել այս մութ խնդիրը:
 Այս հանգամանքը ստիպեց ինձ դիմել լեզունա-
 կան ուսումնասիրութեան: Ուսումնասիրութեան
 այդ եղանակով ստացած իմ հետեւութիւն-
 ները համարձակութիւն են տալիս ինձ պնդելու,
 որ վերոյիշեալ թարգմանութիւնները, իրանց
 բառամթերքով ու լեզունական առանձնայատ-
 կութիւններով, կազմում են յունաբան թարգ-
 մանութիւնների յատուկ մի խումբ եւ նրանց
 ժամանակը պէտք է դնել Տիմոթէոս Կուզի Հա-
 կածառութեան թարգմանութիւնից առաջ, ու-
 թեմէ ոչ ուշ քան 6րդ դարի առաջին կէտը: Այս
 եզրակացութեան յանգելու հիմք են ծառայել
 ինձ լեզունական հետեւեալ համեմատութիւններն
 ու նկատառումները, որ թուում են ինձ ուշա-
 գրաւ ու կարեւոր:

«. Թարգմանութեան եւ, մա-
 նաւանդ, փոխել ու Պիտոյից գրքի թարգմանու-
 թիւնները, իրանց ինքնուրոյն բառամթերքով,
 այժմ են իրար նման ու յարակից եւ տարբեր
 յունաբան միւս թարգմանութիւններից, որ
 սրանք, որպէս յատուկ ու անանջատ մի խումբ,
 պէտք է համարուեն միեւնոյն դարաշրջանի գործ:
 Այդ բառերը յաճախ գործ են ածուել բացա-
 ռապէս այս երկերում:

Այսպիսի առանձնայատուկ բառեր են¹.
 1. աղաւտանամ թր. 11, աղաւտ փիլ. 1իւս.
 138 եւ Պիտ., 2. աղքաթ թր. 10, փիլ. լին. եւ
 քհ. Պիտ. 504, 3. աւաղական թր. 33, աւաղ,
 աւաղում փիլ. լին., Պիտ., 4. Բաղայց թր. 36,
 փիլ. լին. 52, Պիտ., 5. բաղդասութիւն թր. 12,
 30, փիլ. նախ. եւ ժ բան, 6. հաւանալ, հաւա-
 ցեալ թր. 10, 11, 12, չարահալ փիլ. լին. 31,
 սկզբնահալ կամ հաւասկիզբն փիլ. լին. 100, Պիտ.
 հաւակ 394, հաւեմ Պիտ. 398, 7. վրդով թր.
 21, վրդովեմ, վրդովում փիլ. իմաս. եւ բագն.,
 վրդովասէր Պիտ. 425, 8. փաստական, փաստ-
 բանական թր. 17, 35, 36, փիլ. լին. 262,
 փաստաբանեմ փիլ. նախ., փաստասէր փիլ. լին.

1 Համեմատած բառերը տես հետեւեալ հրատարա-
 կութիւններում. Ն. Ազնոյ, Արուեստ Գիտնական
 կանոն, Պետրոգրադ 1915. Մովսէս Խորենացու մատենա-
 գրութիւնը, Վենետիկ 1843 (Յաղագս պիտոյից, էջ 341—
 581) եւ Փիլոնի Եբրայեցւոյ Հ. Մ. Ազնոյանի 1822 եւ 1826
 թուերի հրատարակութիւնները: 1892 թուին Վենետիկում
 Լյայ տեսած փիլոնի ծառերի հրատարակութիւնը չեմ կարո-
 ղացել ձեռք բերել Անգղիոյ վաստում, ուստի այդ ծառերի
 բառամթերքին ծանօթացել եմ օգտուելով Հայկազանի
 բառգրքից:

¹ Տե՛ս Հ. Մկրտիչ Ազնոյանի վկայութիւնները
 փիլոնի Եբրայեցւոյ 1822 եւ 1826 թուերի հրատարակութեան
 ծանօթութիւններում:

² Տե՛ս A. Baumgartner, Über das Buch „Die Chrie“,
 Leipzig 1886 եւ Գ. Վ. Յովսէփեան, Դաւիթ Հարթացին եւ
 Պիտոյից գրքերը («Արարատ» ամսագիր, 1908, Փետրուար,
 էջ 203—216):

փաստաբանութիւն Պիտ. 407, 9. սարգենի թր. 4, սարգ փիլ. Լիւս, 10. բազմաւորական թր. 9, 45, Պիտ. 435, 11. ելուզանեմ թր. 5, Պիտ., 12. բղջախոհ թր. 18, բողջախոհութիւն Պիտ. 354, 13. մեծասուգ թր. 19, Պիտ., 14. սգեմ թր. 4, Պիտ. 397, 15. սերկ թր. 31, սերկեան Պիտ., 16. նայ թր. 8, 11, Պիտ. 564, 569, 17. կենցաղագուտ Պիտ. 344, փիլ. նախ. 107, փիլ. ժ բան., 18. ջին փիլ. նախ. 19, ջնեմ Պիտ. 343, 19. դերեւանեմ Պիտ. 344, փիլ. տեսակ., փիլ. ժ բան., 20. նազարանութիւն Պիտ. 431, փիլ. Սամիս. 554, 21. երկասիրութիւն Պիտ. 348, փիլ. լին. եւն, 22. անքատ, անքատանամ եւն Պիտ. 358, փիլ. լին., Լիւս., քհ. ժբ., տեւսակ, 23. արձանակեմ Պիտ. 359, փիլ. իմաստ. եւ քհ. ե, 24. վրիժակն Պիտ. 384, փիլ. Լիւս. 159, փիլ. քհ. ժբ., վրիժակեմ Պիտ. 409, փիլ. լին. 400, վրիժակաղէն փիլ. այլար., 25. կընատ, կնատագոյն Պիտ. 385, 447, փիլ. Սամիս. 26. ճակաճան Պիտ. 389, ճակաճանութիւն փիլ. լին. 432, 27. բեղնաւոր եւն Պիտ. 487, փիլ. նախ. 45, լին., այլար., ժ բան, 28. աղւ Պիտ. 397, փիլ. Սամիս. 549 եւ լին., 29. վատշուէր Պիտ. 397, փիլ. լին. 432, 30. առձեռնընդիլ Պիտ. 400, փիլ. նախ., 58, 31. ծմրիմ Պիտ. 410, փիլ. իմաստ., 32. բառացի Պիտ. 419, փիլ. տեսակ., բառացութիւն Պիտ. 492, 33. դժոխքմբերագոյն Պիտ. 422, փիլ. տեսակ., 34. դնդեցուցանեմ Պիտ. 430, դնդեմ փիլ. լին., 35. հարստակող Պիտ. 430, փիլ. այլար. եւ լին., 36. տոնուտ 432, փիլ. ել. եւ ժ բան, 37. գործակ Պիտ. 436, փիլ. ել., այլար., ժ բան, 38. անրաժացեալ Պիտ. 437, փիլ. լին., 39. դագ Պիտ. 446, փիլ. Սամիս. 549, 40. պողեղ Պիտ. 448, փիլ. լին. 6, 41. սանձակոծեմ Պիտ. 453, փիլ. այլար., 42. ըմպահկեմ Պիտ. 453, փիլ. Լիւս. 154, լին. 297, 43. ձեռնընդեւ Պիտ. 454, փիլ. Լիւս. 150, լին. եւ ժ բան, 44. սուլումն Պիտ. 458, փիլ. Լիւս. 151 եւ իմաստ., 45. արկած Պիտ. 459, փիլ. Լիւս., նախ., լին. 84, 46. սղոխ Պիտ. 460, փիլ. տեսակ., 47. բաժակեմ Պիտ. 466, փիլ. լին. 12, Գովն., 48. ուղէշ Պիտ. 466, քաջուղէշ փիլ. լին. 6, 49. անտած Պիտ. 472, փիլ. նախ. 46, 50. անքոյթ Պիտ. 484, փիլ. իմաստ., 51. կենդակ Պիտ. 489, փիլ. ել. եւ քհ., 52. արուեստակեմ Պիտ. 489, փիլ. նախ. 4, Սամիս. 520, ժ բան, 53. անկեղակարծ, անկեղակարծելի Պիտ. 506, փիլ. ել, կեղակարծելի փիլ. նախ. 64 եւ ժ բան, 54. դեռագեռ Պիտ. 495, փիլ. տեսակ., 55. կեն-

դանասերութիւն Պիտ. 502, փիլ. լին. 362, 56. բարառնութիւն Պիտ. 510, փիլ. ել. 525, 57. նախակրթակ Պիտ. 516, փիլ. լին. 41, 58. տեսլասէր Պիտ. 568, փիլ. լին., տեսլարան փիլ. Լիւս. 135, տեսլական փիլ. ժ բան, եւն եւն:

Փիլոնի ու Պիտոյից գրքի թարգմանութիւններում այս իւրատեսակ բառապաշարը, որ Հայկազեան բառգրքի աշխատակիցներն անուանել են «սքանչելի ճոխութիւն հայկարան բառից», անչափ շատ է¹: Վերոյիշեալ օրինակները կազմում են այդ հարուստ բառապաշարի միայն մի փքր մասը: Այդ երկերի լեզուի ու ոճի միութիւնն այնքան է ակնյայտ, որ սրանք պէտք է համարուեն միեւնոյն դարաշրջանի եւ միեւնոյն թարգմանչական դպրոցի աշխատութիւն: Իսկ Թրակացու քերականութիւնը, որ թւում է ինձ նոյնպէսնոյն շրջանի թարգմանութիւն, թէեւ որոշ չափով տարբերում է նրանցից, սակայն այդ տարբերութեան զլխաւոր պատճառն այն է, որ Թրակացու երկը քերականական տեսութիւն է եւ նրա թարգմանութիւնը, Պիտոյից գրքի տեսութիւնների նման, խիստ նիւթական է ու բառացի, մինչդեռ Փիլոնը եւ Պիտոյից գրքի հնագոյն նախակրթութիւնները թարգմանուած են աւելի աղատ ու աւելի համապատասխան հին հայերէնի քերականութեան ու լեզուի կանոններին:

Բ. Ինչպէս յայտնի է, յունարան հայերէնի հիմնական առանձնայատկութիւնն էր յունարան յատուկ բառակազմութիւնը, գլխաւորապէս, նախդիրների միջոցով, որ անհարազատ էր Ոսկեդարեան կոչուած հայերէնի համար: Այդ խորթ բառակազմութիւնը, թւում է ինձ, որ վերոյիշեալ երկերում եղել է իր կերպաւորման ու զարգացման առաջին շրջանում: Օտարոտի բարդուած բառերում յունական *ἀντι*, *δια* եւ *μετα* նախդիրները, որ յունարան յաջորդ շրջանների երկերում թարգմանուած են յաճախ *հակ*, *դա* եւ *փո*, այս թարգմանութիւններում նոյն այս ձեւով գրեթէ չեն հանդիպում: Այս նախդիրներով բարդուած բառերից գործ են ածուել միմիայն՝ հակատրեմ փիլ. լին. 106, հակամիտեմ *ἀντιρρόπια* Պիտ. 451, հակամէտ *ἀντιδροπος* փիլ. այլար., փոխադրեմ Պիտ. 353, 420,

¹ Ուշագրութեան արժանի են նաեւ հետեւեալ նմանութիւնները. Պիտ. 448՝ «զի դուր եւ ապիրատ մոլութեամբ զքաջուղէշ եւ զպողեղ զՅովարայն բոցակեղ հրդեհիւ տուլորէր անդաստան», փիլ. լին. 6՝ «զի երկու եւ ծառոց առաքիսութիւնը՝ քաջուղէշ դու եւ պողեղ», Պիտ. 446՝ «յոյժ դժոխքի եւ աղու եւ դագ բանիւքն վարէր», փիլ. Սամիս. «Երոյժ զնա պատիր» աղու եւ դագ բանիւքն:

Թուում է ինձ՝ որոշ հիմք են տալիս ենթադրելու,
որ վերոյիշեալ Թարգմանութիւնները կազմում
են յունարան Թարգմանութիւնների յատուկ
մի խումբ եւ Թարգմանութեան են Տիմոթէոս Առաջին
Հակաճառութիւնից առաջ :

§ 41. Փիւնը եւ Պերպլէյ քերէը Ռաբբանոս-ա-
 եւ Թաբալացոս Կերաւան-թիւնիյ յերայ: — Փիւնը
 եւ Պիտոյից գրքի հնագոյն մասերը¹, որոնց խմբա-
 կից ու ժամանակակից լինելն ինձ համար կաս-
 կածից դուրս է, թուում է ինձ, որ թարգմանուած
 պիտի լինեն Թաբակացու քերականութիւնից յե-
 տոյ: Այս ենթադրութիւնը, որ ամենակարեւոր
 նշանակութիւնն ունի յունարան թարգմանու-
 թիւնների ժամանակագրութեան համար, աւելի
 քան հաւանական եմ համարում, հիմնուելով
 լեզուական հետեւեալ նկատառումների վրայ:

ա. Թէ փ'լոնի եւ թէ Պիտոյից գրքի թարգմանիչները ծանօթ են եղել քերականական այն բառապաշարին, որ առաջին անգամ կազմուած պիտի լինէր Թրակացո՝ քերականութեան թարգմանութեան ժամանակ: Ն. Ագոնցն իր «Արուեստ Դիոնիսեայ քերականի եւ մեկնութիւնք նորին» աշխատութեան մէջ շատ ճիշտ դիտել է (էջ CLXXVI, ծանօթութիւն), որ Վիւրեղ Աշխատեցորացուն վերագրուած «մեկնութիւն Ս. Գրոց» թարգմանութեան մէջ քերականական բառերը բոլորովին տարբեր են թրակացո՝ քերականութեան բառերից: Այսպէս՝ այս թարգմանութիւնն ունի անձայն = Թր. բաղաձայն, նշանագիր = Թր. տառ, արուարար = Թր. արական, իգարար = Թր. իգական, միաւոր = Թր. եղական, բազմաւոր = Թր. յոգնական եւ բազմաւորական, փոխանակ-անուն = Թր. դերանուն. Եթէ փ'լոնն ու Պիտոյից գիրքը թարգմանուած լինէին Դիոնիսիոս Թրակացո՝ քերականութիւնից առաջ, հաւանական կը լինէր սպասել, որ նրանց քերականական բառերը նոյնքան տարբեր պէտք է լինէին Թրակացո՝ քերականութեան բառերից, ինչպէս նաեւ մեկնութիւն Ս.

¹ Պիտալից գրելու հնագույն մաներն են այդ գրքի տե-
սու թիւները եւ վարժու թիւների մեծագույն մասը, որոնք
իրանց բառապաշարով ու լեզուական առանձնայատկու թիւն-
ներով կազմում են սերտ ու անքակտելի մի ամբողջու թիւն:
Հնագույն մասի վարժու թիւները չեն ըստ իրանց լեզուի. ա.
«յարագս շան» վարժու թիւները, որ Գ. Վ. Յովսէփեանը վե-
րագրում է Գաւթի շարացուն: Բ. «Երտասան թիւն»
միայնամարտու թեան Գաւթի եւ Գողթաթուռ, որ էջմիածնի
Թ. 920 ձեռագրը համարում է խոսքովի թարգմանից գործ
(տե՛ս «Երարատ» 1892, ր) Գ. Լեզուական տեսակէտից, կար-
ծում են, որ կապիածիլ են նաեւ մի քանի ուրիշ վարժու-
թիւները, ինչպէս «պարսաւ որթից» (էջ 463-469), «պար-
սաւ նաւարիւ թեան» (էջ 470-475), «բաղդատու թիւն Յե-
րահամու եւ Եղիայի» (477-483) եւն:

գրքոց, թարգմանութեան մէջ: Սակայն բողոքողին հակառակն ենք տեսնում: Գիշերի եւ Պիտոյից գրքի քերականական բառերը միանգամայն համապատասխանում են Թրակացու քերականութեան բառերին: Այսպէս՝ 1. συλλαβή՝ փաղառութիւն ունեն Թր. 9, 10, Գիշ. ԵԼ. 540, 2. στοιχεῖον տառ Թր. 4, 9, Գիշ. ԵԼ. 540, իմաստ., Պիտ. 386, 3. πτωσις հոլով Թր. 13, 17 ԵԼ., Գիշ. նախ. 83, 4. σύνταξις բաղդասութիւն Թր. 12, 30, Գիշ. նախ. 9, 5, ἔπος տաղ Թր. 2, Գիշ. լին. 245, Գիշ. տեսակ., Պիտ. 359, 6. σύνδεσμος շաղկապ Թր. 12, 35, Գիշ. նախ. 83, 7. τραγωδία ողբերգութիւն Թր. 2, Գիշ. լին. 413, 8. μῦθος, Պիտ. 369, 411, 8. χωροδία, χωροδός կատակերգութիւն, կատակերգակ Թր. 2, Պիտ. 366, 9. ραψωδία հագներգութիւն Թր. 4, Գիշ. Հեստ. 10, 10. παρώνυμον յարանուն Թր. 13, 15, Պիտ. 456, յարանունակի Գիշ. լին. 440, 11. συνώνυμον փաղանուն Թր. 17, 19, փաղանունաբար Գիշ. այլբար., բաղանունութիւն Գիշ. ԵԼ. 443, 12. ἐπώνυμον մականուն Թր. 17, 19, Գ. լին. 60, 20ք եւ տեսակ., 13. ἐνικός եղական Թր. 16, 17 ԵԼ., Գիշ. լին. 12, 254 (Եղակի), Պիտ., 14. πλῆθυστικός յոգնական Թր. 16, 17 ԵԼ., յոգնակի Գիշ. լին. 12, 229, Պիտ. 399, 15. ἀντωνυμία դերանուն Թր. 12, 30, դերանունութիւն Թր. 27, 28, Գիշ. լին. 70, 16. ἐστώς ներկայ Թր. 23, 24 ԵԼ., Գիշ. լին. 158, Պիտ. 511, 17. πᾶρ-ελλήθυθώς անցեալ, Պիտ. 511, Գիշ. Թր. 23, 18. μέλλων ապառնի Թր. 23, 24 ԵԼ., Պիտ. 511, 19. ἄμβος մեծավերջ Թր. 43, մեծակերջական Պիտ. 359, 20. παράγωγον ածանց Թր. 13, 28 ԵԼ., Պիտ., 21. σύμφωνον բաղաձայն Թր. 6, 10, բաղաձայնակի Գիշ. ԵԼ. 446, բաղաձայնութիւն Գիշ. ԵԼ. 483, տեսակ., բաղաձայնական Պիտ. 537, 22. σύγχριστις բաղդասութիւն Թր. 15, Գիշ. լին. 68, 134, 215, Պիտ. 357, 456 ԵԼ., 23. ὑπόθεσις ստորադրութիւն Թր. 4, Գիշ. նախ. 4, լին. 434, 8. μῦθος՝

1. Նիկի. Ագոնիք նկատու է արդէն, որ ստոր- = Կա-
 Դրոնիւիոս Թրակացոյ բերականութեան մէջ չի հանդի-
 պում («Արտեսայ» Դրոնիսեսայ, էջ CLXXXV): Նոյնը պետք
 է առել եւ Գլընի ու Պիտոյից գրքի մասին: Այս երեք թարգ-
 մանքով թիւներում ստոր-նախդիրը, ինչպէս ստորակց յնո-
 չմենոս փիւ. լին. 26, Սյամի. 558, Պետ. 357, ստորակէս
 նոստրլից թր. 3, ստորնախինի նոստրլից փիւ. լին. 33,
 395, ստորագրեմ նոստրլից փիւ. նախ. 84, Ղիւս. 170 եւ
 համապատասխան է յու. նախէն յնո- նախագրութեան, իսկ
 յետագոյ թարգմանութիւնների ամենատարբական բառերը,
 ինչպէս ստորագրութիւն Կաթիցորի, ստորագրեմ Կաթիցորեմ,
 ստորագրութիւն Կաթարասի եւնի, այս թարգմանութիւննե-
 րում եւ ոչ մի առիթում չեն գործածուած:

